

ПЫТАННЕ ЯК СПАСАБ СТВАРЭННЯ ПАДТЭКСТУ Ў ДЫЯЛАГІЧНАЙ МОВЕ.

(На матэрыяле камедыі А. Макаёнка)

Драматычныя творы падзяляюцца на тры асноўныя жанры – драму, трагедыю і камедыю [1]. У адрозненне ад іншых жанраў у камедыях А. Макаёнка амаль адсутнічае аўтарская мова, а персанажы характарызуюцца праз іх дыялог і маналог. Хоць вобразы-тыпы і вобразы-характарыстыкі і раскрываюцца праз іх размовы, учынкi, паводзіны, але пры ўсім гэтым абавязкова выяўляецца пазіцыя аўтара, якую можна вызначыць толькі ў падтэксце.

Як лінгвістычная катэгорыя, падтэкст – гэта «не выражаныя словамі ўнутраны сэнс выказвання, які падразумяецца па «адсутніх», «прапушчаных» членах сказа ці наміках» [2]. Шырэй, падтэкст – гэта ўсе, што не выражаецца моўнымі сродкамі. Тое, што мае сваё ўласнае непасрэднае слоўнае выражэнне, у філалогіі прынята называць экспліцытным, а тое, што не мае такога слоўнага выражэння, але падразумяецца пад экспліцытным, ёсць імпліцытнае. Даследчыкі выдзяляюць аб'ектыўна-кампазіцыйны і суб'ектыўна-псіхалагічны тыпы падтэксту [3]. Аб'ектыўна-кампазіцыйны тып падтэксту звязаны з будовай твора, яго кампазіцыяй, накіраванай аўтарам на раскрыццё ідэйнага зместу. Суб'ектыўна-псіхалагічны від падтэксту пабудаваны на псіхалагічных асаблівасцях персанажа, розных сітуацыях і мае на мэце – раскрыць агульную задуму аўтара.

Найбольш актыўным у гэтым плане з'яўляецца пыталёна-адказавы дыялог. Паводле «Слоўніка лінгвістычных тэрмінаў» П.У. Сцяцко і інш., «пытанне – форма мыслення, з дапамогай якой выяўляецца імкненне пазбавіцца ад сумнення, вагання, няпэўнасці ў ведах і атрымаць новыя, больш поўныя і дакладныя веды».

Пытанне ў форме пыталёных сказаў – адзін з многіх сродкаў выражэння падтэксту мастацкага твора, асабліва калі яно з'яўляецца рэплікай у мастацкім дыялогу.

У камедыях А. Макаёнка мэтанакіравана выкарыстаны пераважна чатыры тыпы пытанняў: 1) звычайныя пытанні; 2) рытарычныя пытанні; 3) пытанні, якія выражаюць просьбу; 4) выпрабавальныя пытанні.

Звычайнае пытанне мае сваю асаблівасць: з яго дапамогай можна больш ці менш дакладна зразумець не толькі тое, што герой хоча ведаць, але і тое, што ён ужо ведае. Звычайнае пытанне ніколі не ўзнікае на зусім пустым месцы: у ім імпліцытна заўсёды хаваецца пэўная думка, не выражаная словамі, на аснове якой і задаецца само пытанне. Вось адно з іх:

Моцкін (пра Ганну.) Хто яна такая?

Аўтар пытання зусім не ведае таго, аб чым пытаецца, але ў той жа час ён хоча ведаць гэта. Адзначаная неабходнасць узнікла таму, што Ганна стала прэрчыць «вялікаму» начальніку Моцкіну. А той, разумеючы, што яна можа перашкодзіць у яго махінацыях, хоча запалохаць яе. Гэта звычайнае пытанне ў кантэксце набывае імпліцытнае значэнне; Моцкін хоча ведаць што-небудзь менавіта дрэннае пра Ганну і тым самым прымусіць яе падпарадкоўвацца ды маўчаць. Па тым, як хутка Моцкін ставіць гэта пытанне, можна нават меркаваць, што шантаж – звыклая справа для Моцкіна-махінатара. А вось яшчэ адно такое пытанне ў наступным прыкладзе:

Міхальчук. Мы самі здамо, таварыш... (хлеб дзяржаве. — Т.К.)

Калібераў. Калі? [1, 100].

«Калі?» — звычайнае пытанне старшыні райвыканкама, кар'ерыста і бюракрата Каліберава, але яно яскрава сведчыць аб тым, што кіраўніка нічога не цікавіць, акрамя тэрмінаў хлебадачы. Менавіта ад гэтага залежыць, як хутка вернецца начальнік у Мінск. Адзначанае пытанне Каліберава можна разглядаць як у вузкім, так і шырокім сэнсе: 1) «Калі?» («будзе закончана хлебадача калгасам старшыні Гарошкі, усім раёнам» — думкі Каліберава і Мошкіна). 2) «Калі?» («я нарэшце вярнуся зноў у Мінск» — думка-мара Каліберава). 3) «Калі?» («вернемся ў Мінск (ён і я разам з ім)» — думка жонкі Каліберава).

Варта заўважыць, што экспліцытна (праз рэплікі герояў) і імпліцытна (без слоўнага выражэння) гэта пытанне вельмі часта гучыць у п'есе. [1, 82].

Максім з камедыі «Лявоніха на арбіце» пытае ў сына: «...Каля чыёй жа хаты шцебе шукаць?» [1, 209].

Звычайнае пытанне паказвае, што Максім ведае пра сустрэчы сына з дзяўчынай, але не здагадваецца, хто яна. Экспліцытны адказ на гэта пытанне даецца імпліцытна, апасродкавана: ён падказаў бацьку (а значыць і чытачу, і гледачу), з чыёй дачкой хоча ажаніцца сын.

Сутнасць рытарычнага пытання заключаецца ў тым, што яно з'яўляецца пытаннем знешняе, экспліцытна, але фактычна імпліцытна выражае звычайную думку.

Тыповым прыкладам такога пытання з'яўляецца наступны:

Антаніна Цімафееўна. Яму (Калібераву. — Т.К.). даўно трэба ў Кіславодск. Дык хіба вырвешся з гэтай вашай уборачнай? [1, 94].

Прыведзены прыклад паказвае, што, карыстаючыся рытарычным пытаннем, А. Макаёнак удакладняе вобразы галоўных герояў камедыі “Выбачайце, калі ласка!”. Само рытарычнае пытанне імпліцытна выражае думку жонкі аб тым, што Калібераў замнога працуе, хоць і вельмі хворы. А на самой справе гэта — выдумка жонкі Каліберава. Ужыванне ў пытанні прыналежага займенніка “вашай” (уборачнай) гаворыць аб тым, што жонку, як і самога старшыню райвыканкама, справы калгаснікаў не цікавяць, а хвалююць, паколькі ад гэтага залежыць уласны дабрабыт сям’і кіраўніка і здзяйсненне яго запаветнай мары. І тут падспудна ўвесь час шукаецца адказ на ўсе тое ж звычайнае пытанне: “Калі?”.

Рытарычнымі пытаннямі карыстаецца і персанаж п’есы А. Макаёнка “Таблетку пад язык” — аграном Канцавы:

Канцавы. Хто пашле інжынера закручваць гайкі, напаўняць аўтамабільныя камеры, укупваць тэлэграфныя слупы? Смешна? А агранома не смешна! Не сорамна! Мяне пятнашасць гадоў вучылі для гэтага? Ну не крыўдна? [2, 18].

Працытаваныя рытарычныя пытанні ставіць брыгадзір-аграном, якога прымушаюць выконваць не ўласцівыя яму, аграному, функцыі — грузіць бульбу. Іменна гэта яскравае імпліцытнае значэнне мае ўказальны займеннік “для гэтага”. Ужытыя А. Макаёнкам такога роду пытанні сведчаць аб тым, што, безумоўна, аграном прынясе больш карысці, выконваючы свае непасрэдныя абавязкі, бо кожны павінен займацца сваёй справай. Апошняе сцвярджае сам драматург вуснамі свайго персанажа. І з гэтым цяжка спрачацца, таму што ўвогуле рытарычныя пытанні не патрабуюць адказаў.

Своеасабліваю ролю ў творах А. Макаёнка выконваюць пытанні, ў якіх заключаецца просьба. Пытальная форма надае ёй больш мяккі, ветлівы характар. У

такіх пыталных сказах просьба выражаецца імпліцытна, пра што сведчыць наступны прыклад з камедыі “Выбачайце, калі ласка!”, калі інтэлігентны чалавек, карэспандэнт раённай газеты Гардзюк просіць расказаць аб працы калгаса:

Гардзюк. Дык вы мне так нічога і не расказаце? [1,121]. Гэта пытанне-просьба сведчыць, з аднаго боку, аб ветлівасці карэспандэнта, а з другога – з’яўляецца вынікам цяжкай размовы, у якой адна асоба (Гардзюк) пытаецца, а астатнія (Гарошка, Калібераў, Мошкін) стараюцца нічога не адказаць.

Больш шырокае імпліцытнае значэнне мае просьба-пытанне ў камедыі “Каб людзі не журыліся”:

Васіль (да старшыні калгаса. — Т.К.). Выбачайце, вы не скажаце, дзе я магу ўбачыць старшыню калгаса? [1,155].

Ветлівае, сціглае пытанне-просьба якраз да самога старшыні імпліцытна падказвае, што Васіль не знаёмы з ім асабіста. Але пра справы старшыні і калгаса Васіль, адчуваецца, шмат чуў. Гэта імпліцытна выражаецца і іншымі пытаннямі-рэплікамі:

Васіль. ...Скажыце, вы стары ці ўжо новы старшыня?.. Вы Самасееў? [1,155].

Цікава адзначыць, што чым больш груба задаецца падобнае пытанне, тым у большай ступені яно набліжаецца да рытарычнага.

Выпрабавальнае пытанне выкарыстоўваецца аўтарам для таго, каб зразумець, ці ведае адрасат тое, пра што ў яго пытаюцца. Напрыклад:

Ганна (да Каліберавы. — Т.К.). ...Дабро на полі гіне, дабро.

Калібераў. Чаму гіне?

Ганна. Гаспадары няма! (На Гарошку.) Ці ж ён гаспадар? Учора – столькі хлеба падкасілі... Трэба было б усіх людзей паслаць, каб у гумны зvezці ці хоць бы ў копы скласці... А ён...

Калібераў. А ён што? [1, 124].

З усяго зместу п’есы зразумела, што Калібераў ведае адказы на свае выпрабавальныя пытанні. А ўсе ж такі пытаецца ён, каб адвесці ад сябе падозрэнне і дазнацца, ці ведае Ганна пра сапраўднага вінаватага ў такой страшэннай безгаспадарлівасці. Гэта імпліцытна гучыць за кожным пытаннем Каліберавы.

Такім чынам, разгледжаныя тыпы пытання шырока выкарыстоўваюцца А. Макаёнкам ва ўсіх камедыях для стварэння як экспліцытна, так і імпліцытна найбольш яркіх і дакладных мастацкіх вобразаў, вобразаў-характараў, вобразаў-тыпаў.

Літаратура:

1. *Лазарук М. А.,* Ленсу А.Я. Слоўнік літаратуразнаўчых тэрмінаў. — Мн., 1983. — С.54.
2. *Сцяцко П. У.* і інш. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў. — Мн., 1990. — С.93.
3. Гл., напрыклад: Борисова М.Б. Слово в драматургии М. Горького. — 1970. — С. 182.
4. *Макаёнак А.* Зб. тв. у 5-ці тт. — Мн. 1987 – 1990 гг. — Т. 1. — С. 103. У далейшым прыклады-ілюстрацыі паводле гэтага выдання.